

It is concluded that extracurricular education is important and appropriate in the development and formation of a comprehensively developed, competent personality, and the experience gained in extracurricular education, content and activities deserve careful study and use taking into account the conditions, requirements and needs of today.

Key words: out-of-school education, experience, comprehensive development, periods, content, directions, methods.

Дата надходження статті: 21.12.2021 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Султанова Н. В.

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.378>

Петренко Г. О.*,

orcid.org/0000-0002-5233-4219

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА В ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 80-90-Х Р. ХІХ СТ.

У статті розглянуто музичну підготовку дітей у церковно-парафіяльних школах духовного відомства на Півдні України у другій половині ХІХ ст. Визначено передумови виникнення цих закладів освіти. Підкреслено, що їх поява та розвиток значною мірою сприяли формуванню системи початкової освіти регіону.

Наведено статистичні дані про церковно-парафіяльні школи та школи грамоти Херсонської єпархії з 1884 р. по 1894 р. Підтвердженням поширеності такого типу початкових шкіл та їхньої затребуваності серед широких мас населення є показник кількісного зростання учнів, а також стійка динаміка його зростання за перші 10 років існування на території Південного регіону України.

Відповідно до затверджених у 1884 р. «Правил про церковно-парафіяльні школи», навчання у школі передбачало, крім Закону Божого і церковного співу, надання елементарних знань з арифметики, письма, читання, а також виховання підростаючого покоління «у дусі церковності та державності». У забезпеченні освітнього процесу величезна роль належала вчителям. У статті наведено архівні дані про освітній рівень вчителів Херсонської єпархії у 1889-1890 н. р.

Автором акцентовано увагу на тому, що особливе місце в початковій школі серед навчальних предметів належало церковному співу, який був необхідним доповненням до Закону Божого і обов'язковим для вивчення всіма учнями. Основною метою навчання співу в церковно-парафіяльних закладах освіти було релігійно-моральне виховання та підготовка учнів до участі в церковному богослужінні. Зміст навчання включав співи молитов і церковних піснеспівів, ознайомлення з нотами. Методика викладання церковного співу в багатьох школах включала навчання «на слух». В якості посібників у деяких школах Херсонської єпархії використовувалась «Мелогармонія» Л. Шпановського. Проте зазначено відсутність єдиних підручників для викладання.

Ключові слова: музична підготовка дітей, початкова освіта, церковно-парафіяльна школа, навчання, спів, Південь України, Херсонська єпархія.

Постановка проблеми. У світлі докорінних перетворень, що відбуваються в Україні на сучасному етапі, визначення духовно-моральних принципів, які сприяють формуванню особистісної самоідентифікації, є одним з актуальних завдань. Педагогічна наука висуває різноманітні варіанти побудови оптимальної моделі виховання та освіти,

*© Петренко Г. О.

які допомагають вирішити проблеми молодого покоління. Однією з необхідних вимог до розвитку педагогічної науки та вдосконалення практичної діяльності є здатність побачити в її минулому щабель та передумову сучасних педагогічних поглядів, які набувають особливого значення у зв'язку з відродженням української самобутньої школи. Особливий інтерес у контексті оновлення сучасної системи освіти викликає досвід функціонування церковно-парафіяльних шкіл.

Аналіз досліджень. У вітчизняній історії та історії педагогіки більшість робіт з предмета дослідження було створено дореволюційними вченими. Знову інтерес до вивчення зазначеної теми проявляється напочатку 90-х ХХ ст. У цьому необхідно визначити основні напрями у поглядах на проблему дослідження. Перший напрям позитивно оцінює роль церковно-парафіяльних шкіл в історії вітчизняної педагогіки (М. Вессель, С. Миропольський та ін.). Другий вектор характеризує роль шкіл, що негативно впливала на народну освіту в цілому (Б. Веселовський, П. Каптерьов, Г. Фальборк, В. Чарнолуський, М. Чехов та ін.). Третій напрям умовно можна позначити як принцип об'єктивного аналізу подій (О. Полунов, І. Смолич та ін.) [14].

Філософсько-педагогічний аспект дослідження представлений працями таких філософів, як А. Гармаєв, С. Гессен, В. Зеньковський, І. Ільїн, К. Леонтєв, П. Флоренський, Є. Шестун та ін.

Істотний внесок у вивчення народної освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. внесли О. Білецький, І. Зайченко, О. Сухомлинська та ін., історію розвитку музичної освіти Півдня України вивчали Т. Благова, О. Васильєва, В. Ворожбіт, В. Гуріна, М. Данилюк, А. Желан та ін.

Незважаючи на великий інтерес до історії початкової освіти України у ХІХ – ХХ ст., питання музичної підготовки дітей у церковно-парафіяльних школах вивчено недостатньо повно і тому є актуальним для подальших розвідок.

Мета статті – проаналізувати сутність та зміст музичної підготовки дітей у церковно-парафіяльних школах Півдня України у 80–90 рр. ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток Російської імперії, який відбувався стрімкими темпами у другій половині ХІХ ст., вимагав запровадження загальної початкової освіти. Поширення такого типу закладів, як церковно-парафіяльні школи, а також виокремлення заходів щодо забезпечення загальної початкової освіти вирішували низку найважливіших завдань внутрішньої політики держави. Насамперед, це сприяло усуненню безграмотності серед широких верств населення, а також формуванню духовно-морального світогляду, релігійного виховання, які, у свою чергу, закладали фундамент довіри народу до уряду та забезпечували внутрішню цілісність держави.

Широкий розвиток початкових церковних шкіл розпочався в Україні з 18 червня 1884 р., після підписання царем Олександром ІІІ «Правил про церковно-парафіяльні школи» [3]. У Південному регіоні освітня політика цього періоду призвела до чисельного зростання церковно-парафіяльних шкіл та шкіл грамоти Херсонської єпархії (табл. 1).

За даними таблиці 1 видно, що кількість церковно-парафіяльних шкіл та шкіл грамоти в Херсонській єпархії з 1884 р. за перші 10 років збільшилась на 441 од., а кількість учнів у цих школах на 16836 чол., що відображає зростання популярності початкової освіти серед широких мас населення [9].

Термін навчання в однокласній церковно-парафіяльній школі спочатку складав два роки, а у 90-х рр. він був збільшений до трьох. Вік учнів міг коливатися достатньо сильно (від 7 до 18 років), але, зазвичай, становив від 9 до 14 років. За якістю освіти церковно-парафіяльна школа знаходилася на рівні початкових шкіл інших відомств [1].

Таблиця 1

Інформація щодо функціонування церковно-парафіяльних шкіл та шкіл грамоти на території Херсонської єпархії (1895-1896 н. р.)

	1884-1885 н. р.	1885-1886 н. р.	1886-1887 н. р.	1887-1888 н. р.	1888-1889 н. р.	1889-1890 н. р.	1890-1891 н. р.	1891-1892 н. р.	1892-1893 н. р.	1893-1894 н. р.	1894-1895 н. р.
цер.-пар. школи	54	62	56	92	97	108	157	155	175	182	205
школи грамоти	42	64	75	200	312	374	367	320	286	302	332
усього шкіл	96	126	131	292	409	482	524	475	461	484	537
кількість учнів у цер.-пар. шк.	2 128	2 689	2 615	3 665	3 538	5 550	7 364	7 005	6 993	7 947	9 444
кількість учнів у шк. грамоти	1 403	2 012	2 117	4 683	7 359	10 063	9 772	9 852	8 740	9 417	10 923
усього учнів	3 531	4 701	4 732	8 348	10 897	15 613	17 136	16 857	15 733	17 364	20 367

Повчання дітей у необхідних істинах християнської віри – саме те, що, за словами протоієрея П. Смирнова, визначало програму церковно-парафіяльної школи [5]. Шкільний курс навчання включав Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янську і російську мови, арифметику, письмо.

Найважливішу роль у забезпеченні процесу морального виховання та освіти грали вчителі (світські та священнослужителі). Більшість з них мали середню освіту.

У 1889–1890 н. р. у Херсонській єпархії (крім Тираспольського і Єлисаветградського повітів) 212 вчителів церковно-парафіяльних шкіл за освітою розподілялися наступним чином: 30 осіб закінчили духовну семінарію і середні навчальні заклади, 20 осіб закінчили вчительські семінарії і мали свідоцтва на звання вчителя. Інші або не закінчили повного курсу середніх навчальних закладів, або були випускниками початкових закладів: духовних училищ, прогімназій, міських та народних училищ [10].

Церковний спів у шкільному курсі був необхідним доповненням до Закону Божого, зокрема до пояснення богослужіння, метою якого було пошвавлення та зміцнення учнів у церковно-молитовному почутті та приготування їх до свідомої та дієвої участі у церковно-суспільній молитві, а тому, як і вивчення Закону Божого, мав бути обов'язковим для всіх учнів [7].

Програма з церковного співу, затверджена Святійшим Синодом у 1886 р., включала навчання співу молитов та церковних співів, ознайомлення з нотами [6]. На вивчення цього предмета відводилося 2 уроки протягом години та 4 півгодинних на тиждень. Навчання співу «на слух» становило основу методики викладання. У деяких школах посібниками служили «Мелогармонія» інспектора народних училищ м. Одеси Л. Шпановського [12]. Проте не у всіх церковно-парафіяльних школах Херсонської єпархії виконувалась програма, тому священникам було рекомендовано приділяти особливу увагу навчання церковному співу як одному з головних предметів у школі [11].

Викладати спів мав право будь-який вчитель, який знав нотний повсякденний спів і розумів свій учительський обов'язок [3]. Якість навчання безпосередньо залежала від умінь та старань викладача.

У 1890 р. при Григор'єво-Бізуковому монастирі, який знаходився недалеко від м. Херсона, було відкрито церковно-парафіяльну школу для дітей службовців та робітників монастиря. Гордістю цієї школи стало навчання співу. Викладав

церковний спів чернець отець Олександр, завдяки зусиллям якого всі учні школи вміли співати [4].

Через те, що мало хто з учителів володів регентським мистецтвом і розумів хоролий спів, правильно організовані хори існували в небагатьох школах [13]. Але в Україні існували заклади, де додатковим предметом вводилося навчання музиці. Наприклад, у Заболотській церковно-парафіяльній школі Київської єпархії у 1899 р. Був організований духовий оркестр, який разом із хором виступав на народних читаннях і залучав масу слухачів [2].

Висновок. Таким чином, у початкових церковно-парафіяльних школах Півдня України другої половини XIX ст. церковні співи викладалися згідно з «Програмою викладання церковного співу в церковно-парафіяльних школах», затвердженою Святішим Синодом у 1886 р. Зміст навчання складала, переважно, церковні піснеспіви, молитви і вивчення нот. У низці закладів освіти навчання проводилося з «голосу» вчителя, в інших – з голосу та по нотах, досягаючи успішних виховних результатів.

Навчання церковного співу в початковій школі вважалося обов'язковим для всіх учнів і розглядалося у різних значеннях: виховному (покращує смак, привчаючи учнів до витонченого та прекрасного; вирощує релігійно-моральні та патріотичні почуття); освітньому (повідомляє безліч корисних теоретичних та практичних знань та умінь; літургійних, історичних та літературних відомостей); практичному (діяльна участь дітей у богослужінні) [8].

Практика музичного виховання дітей у церковно-парафіяльних школах Півдня України другої половини XIX ст. займає особливе місце в системі початкової народної освіти і представляє беззаперечний інтерес для сучасних учителів і науковців, заслуговуючи на ретельне всебічне вивчення, що може становити перспективи подальших досліджень у заданому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Житенев Т. Е. Церковноприходские школы в России (1884-1918 гг.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2004. 26 с.
2. К. Н. Музыка и пение в наших учебных заведениях. *Русская музыкальная газета*. 1899. № 21–22. С. 21–22.
3. «Руководитель» церковно-приходских школ / сост. Н. В. Чуйковский. Староконстантинов: Скоропечатня С. А. Аренберга, 1889. 197 с.
4. С. В. Тридцать дней в Григорьево-Бизюковом монастыре. *Народное образование*. 1910. Т. I, кн. 1. С. 153–154.
5. Смирнов П. Достоинство и народное образование. *Пермские епархиальные ведомости*. 1885. № 27. С. 377.
6. Об инструкциях для наблюдателей церковно-приходских школ. *Государственный архив Пермского края*. Ф. 147. Оп. 1. Ед. хр. 1. Л. 42.
7. Объяснительная записка к программе церковного пения в церковно-приходских школах. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1886. № 20. С. 498.
8. О преподавании в начальных школах церковного пения. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1887. № 23. С. 1008–1010.
9. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Херсонской епархии за 1895–96 учебный год. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1897. № 9. С. 255.
10. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Херсонской епархии в 1889–1890 уч. г. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1891. № 12. С. 194–195.
11. Отчет о состоянии церковно-приходских школ Херсонской епархии в 1885–86 учебном году. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1887. № 14–15. С. 601.
12. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Херсонской епархии за 1895–96 учебный год. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1897. № 17. С. 511.
13. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты по Херсонской епархии за 1893–94 учебный год. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1895. № 12. С. 359.

14. Ященко Р. В. Развитие церковно-приходских школ России (вторая половина XIX – начало XX века): автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Волгоград, 2005. 22 с.

References:

1. Zhitenev, T. E. (2004). *Tserkovnoprihodskie shkoly v Rossii. 1884-1918 gg.* [Parish schools in Russia. 1884-1918]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Moskva [in Russian].
2. K. N. (1899). Muzyka i penie v nashikh uchebnykh zavedeniakh [Music and singing in our educational institutions]. *Russkaia muzykalnaia gazeta*, 21–22 [in Russian].
3. Chuikovskii, N. V. (Ed.). (1889). «Rukovoditel» tserkovno-prihodskikh shkol ["Head" of parochial schools]. Starokonstantinov: Skoropchatnia S. A. Arenberga [in Russian].
4. S. V. (1910). Tridcat dni v Grigorevo-Biziukovom monastyre [Thirty days in the Grigorevo-Biziukov Monastery]. *Narodnoe obrazovanie* 1, 1, 153–154 [in Russian].
5. Smirnov, P. (1885). Dostoinstvo i narodnoe obrazovanie [Dignity and public education]. *Permskie eparkhialnye vedomosti*, 27, 377 [in Russian].
6. Ob instruktsiiakh dlia nabliudatelei tserkovno-prihodskikh shkol [About instructions for supervisors of parochial schools] (Fund 147. Inventory 1. File 1. Leaf 42). State Archive of the Perm Territory [in Russian].
7. Obiasnitelnaia zapiska k programme tserkovnogo peniia v tserkovno-prihodskikh shkolakh [Explanatory note to the program of church singing in parochial schools]. (1886). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 20, 498 [in Russian].
8. O prepodavanii v nachalnykh shkolakh tserkovnogo peniia [About teaching church singing in elementary schools]. (1887). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 23, 1008–1010 [in Russian].
9. Otchet o sostoianii tserkovno-prihodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii za 1895-96 uchebnyi god [Report on the state of parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese in the academic year 1895–96]. (1897). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 9, 255 [in Russian].
10. Otchet o sostoianii tserkovno-prihodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii v 1889-90 uchebnom godu [Report on the state of parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese in the academic year 1889–90]. (1891). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 12, 194-195 [in Russian].
11. Otchet o sostoianii tserkovno-prihodskikh shkol Khersonskoi eparkhii v 1885–86 uchebnom godu [Report on the state of parochial schools of the Kherson diocese in the academic year 1885–86]. (1887). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 14–15, 601 [in Russian].
12. Otchet o sostoianii tserkovno-prihodskikh shkol i shkol gramoty Khersonskoi eparkhii za 1895-96 uchebnyi god [Report on the state of parochial schools and literacy schools of the Kherson diocese for the academic year 1895–96]. (1897). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 17, 511 [in Russian].
13. Otchet o sostoianii tserkovno-prihodskikh shkol i shkol gramoty po Khersonskoi eparkhii za 1893-94 uchebnyi god [Report on the state of parochial schools and literacy schools in the Kherson diocese for the academic year 1893–94]. (1895). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti*, 12, 359 [in Russian].
14. Yashchenko, R. V. (2005). *Razvitie tserkovno-prihodskikh shkol Rossii (vtoraia polovina XIX – nachalo XX veka)* [The development of parochial schools in Russia (the second half of the 19th – the beginning of the 20th century)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Volgograd [in Russian].

Petrenko H. O.

orcid.org/0000-0002-5233-4219

**MUSIC TRAINING IN CHURCH PARISH SCHOOLS OF SOUTHERN UKRAINE
IN THE 80-90'S OF THE XIX CENTURY**

Children's musical training in church parish schools of the theological department in the South of Ukraine in the second half of the 19th century has been examined in the article. The prerequisites for the creation of these educational institutions have been determined. It is emphasized that their creation and development greatly contributed to the formation of the region's primary education system.

The author provides statistical data on church parish schools and literacy schools of the Kherson diocese from 1884 to 1894. The prevalence of this type of primary schools and their demand among the broad masses of the population is confirmed by the indicator of the quantitative growth of pupils, as well as the steady dynamics of its growth over the first 10 years of its existence in the territory of the Southern region of Ukraine.

According to the "Rules on Church Parish Schools" approved in 1884, education in the school provided, in addition to the Law of God and church singing, the provision of elementary knowledge of arithmetic, writing, reading, as well as the education of the younger generation "in the spirit of ecclesiasticism and statehood". Teachers played a huge role in ensuring the educational process. The article provides archival data on teachers' educational level of the Kherson diocese in the academic year 1889-1890.

It is underlined by the author the fact that a special place in primary school among educational subjects belonged to church singing, which was a necessary addition to the Law of God and mandatory for all pupils to study. The main goal of teaching singing in church parish educational institutions was religious and moral education and preparing pupils for participation in church worship. The training content included singing prayers and church hymns, familiarization with notes. The method of teaching church singing in many schools included learning by ear. "Meloharmonia" by L. Shpanovskiyi was used as manuals in some schools of the Kherson diocese. However, it is noted that there weren't unified teaching textbooks.

Key words: children's musical training, primary education, church parish school, study, singing, Southern Ukraine, Kherson diocese.

Дата надходження статті: 14.12.2021 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Данилюк С.С.

УДК 37.14

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.379>

Проконів Л. М.*,

orcid.org/0000-0001-8661-510X

Бандура Л. Р.*,

orcid.org/0000-0002-5233-4219

ІСТОРИОГРАФІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ (1991–2017 РР.)

У статті проаналізовано історіографію законодавчої бази, яка стосується розвитку інноваційних технологій в Україні (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). У дослідженні згідно з визначеними етапами доведено, що в нормативних актах наголошувалося на тому, що інновації є невід'ємною частиною освіти. Детально розкрито основні питання історіографії інновацій, проаналізовано документи, матеріали форумів, конференцій щодо стану, розвитку, причин і шляхів розвитку інновацій. Починаючи з 1991 року, інноваційна освіта набула важливого значення. У цей час відстежується чіткий перехід від традиційної методики навчання та виховання до пошуку актуальних підходів, що зумовлено новими запитами суспільства.

Умовно питання розвитку інноватики розподілено на певні етапи: перший – 1991–1999 рр. – розгляд загальних проблем інноватики; другий умовно виділений етап (1999–2009 рр.) – етап апробації інноваційно-педагогічних технологій; третій етап 2009–

*© Проконів Л. М.

*© Бандура Л. Р.